

of postgraduate pedagogical education. The purposefulness of promotion of the development of teachers' reflexivity within specially organized training in conditions of postgraduate pedagogical education is outlined. The formation of psychological readiness of teachers of institutions of postgraduate pedagogical education for the development of reflectivity in teachers in terms of postgraduate education seems to be very important as well.

Keywords: reflexivity, teacher, professional activity, postgraduate pedagogical education, tutors of institutions of postgraduate pedagogical education.

Подано до редакції 08.09.2014

УДК: 159.9.072.432

Д. О. Привалова, А. В. Массанов

ОСОБЛИВОСТІ МОТИВАЦІЙНОЇ СФЕРИ СИРІТ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

У статті розглядаються особливості мотиваційної сфери дітей-сиріт в підлітковому віці, а також методи її діагностики. Експериментально досліджено соціально-психологічні установки особистості в мотиваційній сфері. Подано порівняльну характеристику мотиваційної сфери дітей-сиріт і дітей з повних родин. Складені психолого-педагогічні рекомендації для вихователів з розвитку мотиваційної сфери дітей сиріт.

Ключові слова: мотив, потреба, мотиваційна сфера підлітків, діти-сироти.

Проблема мотивації – одна із стрижневих у психології. В мотивах найбільш виразно виявляється системний характер психічного, вони виступають як інтегральні форми психічного відображення. Мотиви формуються у ранньому дитинстві і значний вплив на їх формування мають школа, громадська думка та сім'я. Психологічна сутність мотиваційно-потребнісної сфери особистості визначається в працях таких психологів як: Л. І. Божович, О. Г. Ковальов, Г. С. Костюк, О. М. Леонтьєв, В. С. Мерлін, С. Л. Рубінштейн та ін.

Проте, мотиваційній сфері сиріт старшого підліткового віку у науковій літературі приділено недостатньо уваги. Хоча завдання щодо поліпшення виховної роботи з цим контингентом дітей завжди є важливим для психологів і педагогів. В доступній для нас літературі певні напрацювання з цього питання зустрічаємо тільки в дослідженнях О. М. Прихожан і М. М. Толстих. Зокрема автори у своїй праці «Психологія сирітства» один з розділів присвятили мотиваційно-потребній сфері дітей-сиріт.

Актуальність проблеми та її недостатня розробленість у спеціальній літературі зумовили мету нашого дослідження: визначити особливості мотиваційно-потребнісної сфери сиріт старшого підліткового віку.

Поставлена мета вимагає вирішення наступних завдань дослідження: 1. Проаналізувати спеціальну літературу з проблеми дослідження. 2. Визначити особливості мотиваційно-потребнісної сфери старших підлітків, які знаходяться у дитячих будинках. 3. Розробити психологічні рекомендації для вихователів дитячих будинків та притулків.

Для проведення емпіричного дослідження мотиваційно-потребнісної сфери старших підлітків застосовувалися наступні психодіагностичні методики: «Методика діагностики міри задоволеності основних потреб» (метод парних порівнянь), автор В. В. Скворцова; «Методика діагностики мотивації до успіху», автор Т. Елерс;

тест «Мотивації досягнення успіху та уникнення невдач», автор А. Реан. В експерименті прийняли участь 50 дітей: 25 старших підлітків Одеської спеціалізованої школи № 21 I-III ступенів спортивного напрямку Одеської міської ради Одеської області; 25 дітей сиріт старшого підліткового віку комунальної установи «Притулок № 1 для дітей служби у справах дітей Одеської міської ради».

Вирішуючи перше завдання дослідження, зазначимо, що поняття які стосуються мотиваційно-потребної сфери особистості, характеризуються неоднозначно. Розглянемо тлумачення понять «мотив», «потреба». У психології є значна кількість визначень поняття «мотив». При цьому до мотивів часто відносять такі явища, як емоції, інтереси, предмети об'єктивної дійсності тощо. На думку О. М. Леонтьєва, потреба сама собою не може викликати цілеспрямовану діяльність, вона є передумовою, внутрішньою умовою діяльності. «До свого першого задоволення потреба не «знає» свого предмета, він ще повинен бути знайдений. Лише в результаті такого виявлення потреба набуває своєї наочності, а сприйнятий (уявний) предмет – своєї спонукальної і спрямовуючої діяльності функції, тобто стає мотивом» [4, с. 13].

За визначенням В. І. Селіванова, мотиви – це свідомі спонуки. Мотивами діяльності можуть бути бажання, почуття, інтереси й інші явища свідомості [6, с. 107]. Як видно з вищенаведених визначень, єдиної точки зору щодо сутності поняття «мотив» немає, що свідчить про багатозначність поняття. На основі вищенаведених визначень мотиву робимо висновок, що одні автори відносять до мотивів тільки свідомі спонукання, інші – будь-які спонукання взагалі.

Інтенсивний психічний розвиток підлітка зумовлює суттєві зміни мотиваційно-потребнісної сфери його особистості. Насамперед це помітно у формуванні нової внутрішньої позиції, виникненні особливих потреб, зокрема намагання подолати у своїй самореалізації межі

школи та прилучитися до життя і діяльності дорослих. На основі цих потреб підліток починає орієнтуватися на цілі, які він бачить за межами свого сьогодення. Якщо усі переживання, інтереси, прагнення підлітка зосереджені на проблемах тільки шкільного життя, то це свідчить про певне порушення розвитку особистості, неготовність до переходу на новий віковий етап.

Спілкування підлітка з однолітками, порівняння себе з іншими, інтерес до власної особистості, своїх здібностей, можливостей, їх оцінка зумовлюють важливість потреби знайти і зайняти своє місце у товаристві ровесників, самоствердитись. В старшому підлітковому віці мотиваційно-потребнісна сфера перебудовується і розвивається по-різному в умовах життя в сім'ї і в умовах соціальної депривації – вихованні в дитячому будинку.

У підлітків, що виховуються в закритій навчально-виховній установі, зберігаються виражені примітивні мотиви, недостатньо розвивається мотивація, яка б дозволяла встановлювати духовно-етичні зв'язки зі світом і ставити значимі життєві цілі [3, с.6].

У дітей-сиріт ускладнене формування ієрархії потреб, це пов'язано з асоціальними умовами життя в рідних сім'ях, де у них не задовольнялися навіть вітальні потреби. Так, багато дітей зазнали голоду, умови їх життя не відповідали загальноприйнятим санітарно-гігієнічним нормам.

У зв'язку з відмовою від дітей рідних батьків у них не сформувалася «базисна довіра до світу» (за Е. Еріксоном), що призводить до незадоволення потреби особистості в безпеці. Тому й соціальні потреби не з'являються відповідно до вікових періодів, що ускладнює процес взаємодії дітей-сиріт з соціальним оточенням.

Одним з важливих регуляторів навчальної діяльності є мотивація, яка охоплює всі психологічні процеси учнів. Дослідження мотивації навчальної діяльності у вихованців дитячого будинку набуває особливої актуальності у зв'язку з відособленістю їх положення в порівнянні з учнями масової школи. Це дозволяє провести паралелі між особливостями розвитку дітей-сиріт і мотивами навчальної діяльності, виявити основні напрямні тенденції в мотивації їх навчальної діяльності та знайти вирішення багатьох проблем, пов'язаних зі шкільною соціалізацією вихованців.

У вихованців школи-інтернату у всіх вікових групах, в порівнянні з учнями масової школи, переважають мотиви, що пов'язані з сьогоденням або найближчим майбутнім («підготуватися до контрольної роботи», «прибрати клас», «дочитати книгу» тощо). Тобто часова перспектива у дітей сиріт обмежена найближчим майбутнім, яке охоплює один чи два дні.

Вивчення професійних намірів випускників інтернату показало, що престижними для хлопців є такі роботи професії, як слюсар-ремонтник автотранспорту, будівельник, кухар. У дівчат – швачка, перукар. Частота подібних відповідей випускників інтернату значно вище, ніж в масовій школі. Окрім іншого, вибір цих професій обумовлений тим, що в них може бути найефективніше і

швидко реалізовано прагнення випускників інтернату отримати економічну самостійність.

Що стосується висловів про вступ до вищого навчального закладу, то тут ми бачимо зворотну картину. У інтернаті в 7–9 класах 50 % опитаних вказують про своє бажання вступити до інституту. Кількість таких учнів в кожному з цих класів практично однакова. У школі таких учнів, по-перше, значно більше у всіх класах, а по-друге, їх число постійно зростає, досягаючи максимуму до кінця шкільного навчання. Ці дані вимагають пояснення. Так, підлітковий вік – останній період перебування більшості дітей, що залишилися без батьків, в установах інтернатного типу. Надалі вони вступають в самостійне життя. Позбавляючись звичної опіки і способу життя, колишні вихованці часто виявляються не готовими до цього.

Відзначимо, що в цілому мотиви вихованців інтернату значно більш одноманітні і бідніші, ніж у звичайних підлітків. Особливо звертає на себе увагу незначна кількість, бідність і одноманітність висловів підлітків з інтернату, в яких відбиваються мотиви, що пов'язані з власною особою, з її розвитком: «Я хочу стати сильним і чесним», «Я мрію позбавитися від своїх недоліків». Такі висловів в інтернаті значно менше, ніж в звичайній школі [5, с.186].

Для дослідження мотиваційно-потребнісної сфери дітей сиріт підліткового віку нами було використано комплекс психодіагностичних методик, до якого увійшли наступні:

1. Методика діагностики задоволеності основних потреб (Метод парних порівнянь В. В. Скворцова). Ця методика дозволяє виявити базові потреби особистості та групи. Її основою є процедура парних порівнянь.

2. Методика діагностики соціально-психологічних установок особистості в мотиваційно-потребнісній сфері, автор О. Ф. Потьомкіна.

3. Методика «Діагностики соціально-психологічних установок особистості в мотиваційно-потребнісній сфері» налічує 80 питань. Методика складається з двох частин. Перша: «Альтруїзм-егоїзм», «процес-результат» (40 питань); друга: «Свобода-влада», «праця-гроші» (40 питань).

4. Тест мотивації досягнення успіху та уникнення невдач, автор А. Реан. Показник мотивації успіху, або невдачі визначається за сумою збігів відповідей з ключем.

Дослідження проводилося на базі Одеської спеціалізованої школи № 21, а також в Притулку №1 для дітей. В даному експерименті прийняли участь 50 дітей: 25 старших підлітків, з них 10 хлопців та 15 дівчат; 25 дітей сиріт старшого підліткового віку, з них 13 хлопців та 12 дівчат.

Дослідження проводилося в психологічному кабінеті в два етапи. В кожному етапі було застосовано по три методики. На кожен етап надавалось дві академічні години.

Було проведено емпіричне дослідження мотиваційно-потребної сфери старших підлітків загальноосвітньої

школи та дітей сиріт (вихованців інтернату) старшого підліткового віку. В експерименті прийняли участь 50 дітей.

Аналіз отриманих емпіричних даних показав (див. рис. 1 і 2), що дітям сиротам та звичайним дітям притаманна потреба у забезпеченні свого майбутнього. Для абсолютної більшості респондентів частково незадоволеними є потреби в безпеці та матеріальні потреби, тоді як інші види потреб, зокрема соціальні, потреби у визнанні та потреби у самовираженні знаходяться в зоні задоволеності.

Для учнів загальноосвітньої школи найбільш незадоволеною є потреба в безпеці, тоді як для дітей з притулку так само незадоволеними є і матеріальні потреби.

Соціально-психологічні установки особистості в мотиваційно-потребовій сфері у дітей орієнтовані на результат, альтруїзм, гроші. Для більшості опитаних підлітків притаманна тенденція до мотивації успіху (див. рис. 1 і 2).

В якості рекомендацій щодо розвитку мотиваційно-потребової сфери сиріт старшого підліткового віку вихователям дитячих будинків і притулків було запропоновано використовувати техніки «Хочу досягнути» і «Мотивація досягнення».

Ми пропонували прийоми, що спрямовані на підсилення мотивації навчання у притулку. До них відносяться різні види заохочень, навіть за найскромніші успіхи; проведення цікавих конкурсів з навчальних предметів; ігрові змагання на кмітливість.

До методики «Хочу досягнути» додається інструкція для підлітка. Інструкція: «Намагайтесь уявити, що у вас з'явилась можливість досягнути неможливого у житті. За допомогою малюнка передайте це».

Коли процедура використання методики завершена, педагог пропонує дитині ідентифікувати себе з цим образом і розповісти про нього, використовуючи займенник “Я” (мені..., у мене..., зі мною...). Педагог може попросити підлітка особливим тембром голосу передати те, що він зобразив на своєму малюнку.

Педагог використовує наступні запитання: Як ти будеш себе почувати, коли зможеш досягнути бажаного? Чи були у твоєму житті такі моменти, коли ти переживав радість від досягнутого, успіху, перемоги? Коли це було, де і хто був поряд, як ти рухався, як билось твоє серце? Як сяяли твої очі і очі інших, хто радів поряд із тобою? Який запах супроводжував твій успіх? та ін.

Психологічний зміст техніки полягає в тому, що цілеспрямоване використання експресивного малювання, ідентифікація із образами, що виникають, сприяє реалізації і особистісному зростанню підлітків.

Особливості форм і методів проведення техніки мотивації досягнення полягає в тому, що учасникам видається стимульний матеріал: зміст проєктивних розповідей, що відображають мотивацію на досягнення, малюнки на тему досягнення. Також видається матеріал, що репрезентує ситуацію техніки: переліки категорій і характеристик, властивих мотивації досягнення успіху, а також форми для самостійного виконання.

Структурні компоненти занять. Тривалість складає два дні, і проводиться в два етапи. Тривалість одного етапу п'ять годин, включаючи одну перерву. Вся техніка розбита на шість кроків, три на кожен етап: 1) залучення уваги учасників до змісту техніки; 2) здобуття учасниками в ході різних ігор і при виконанні спеціальних вправ досвіду мислення, поведінки і емоційного реагування, що відповідає цьому мотиву; 3) засвоєння учасниками спеціальних термінів, що позначають різні компоненти мотиву, що формується; 4) співвідношення мотиву кожним учасником зі своїм ідеалом, зі своїми основними духовними цінностями і власне прийняття мотиву; 5) практичне використання учасниками за допомогою ведучого знань, отриманих в ході техніки, в реальних життєвих ситуаціях; 6) самостійна поведінка учасників відповідно до засвоєного мотиву на тлі допомоги, що зменшується, і контролю, що послаблюється, з боку ведучого. Кожен крок в середньому займає приблизно півтори години, але залежно від потреби, категорії учасників, ведучий має право варіювати часові витрати.

Проведене теоретико-емпіричне дослідження дозволило зробити наступні висновки.

Показано, що у вихованців школи-інтернату переважають мотиви, які пов'язані з сьогоденням або найближчим майбутнім.

Визначено, що мотиви вихованців інтернату значно більш одноманітні і бідніші, ніж у звичайних підлітків. Особливо це стосується мотивів, що пов'язані з власною особою, з її розвитком.

З'ясовано, що для сиріт старшого підліткового віку найбільше незадоволеними є потреба в безпеці і матеріальні потреби.

Розкрито, що для підсилення мотивації навчання дітей у притулку доцільно використовувати різні види заохочень, проводити цікаві конкурси з навчальних предметів, ігрові змагання на кмітливість тощо.

Встановлено, що бажаний рівень розвитку мотиваційно-потребової сфери сиріт старшого підліткового віку необхідно підтримувати завдяки різним формам підліткової активності, в якій педагог делегує їм провідну роль. Цій меті відповідає соціальне і культурне проєктування, а також використання елементів партнерської участі підлітків і педагогів у молодіжному русі.

Подальші наукові розвідки пов'язані з вивченням особливостей особистісного та професійного самовизначення дітей сиріт старшого шкільного віку.

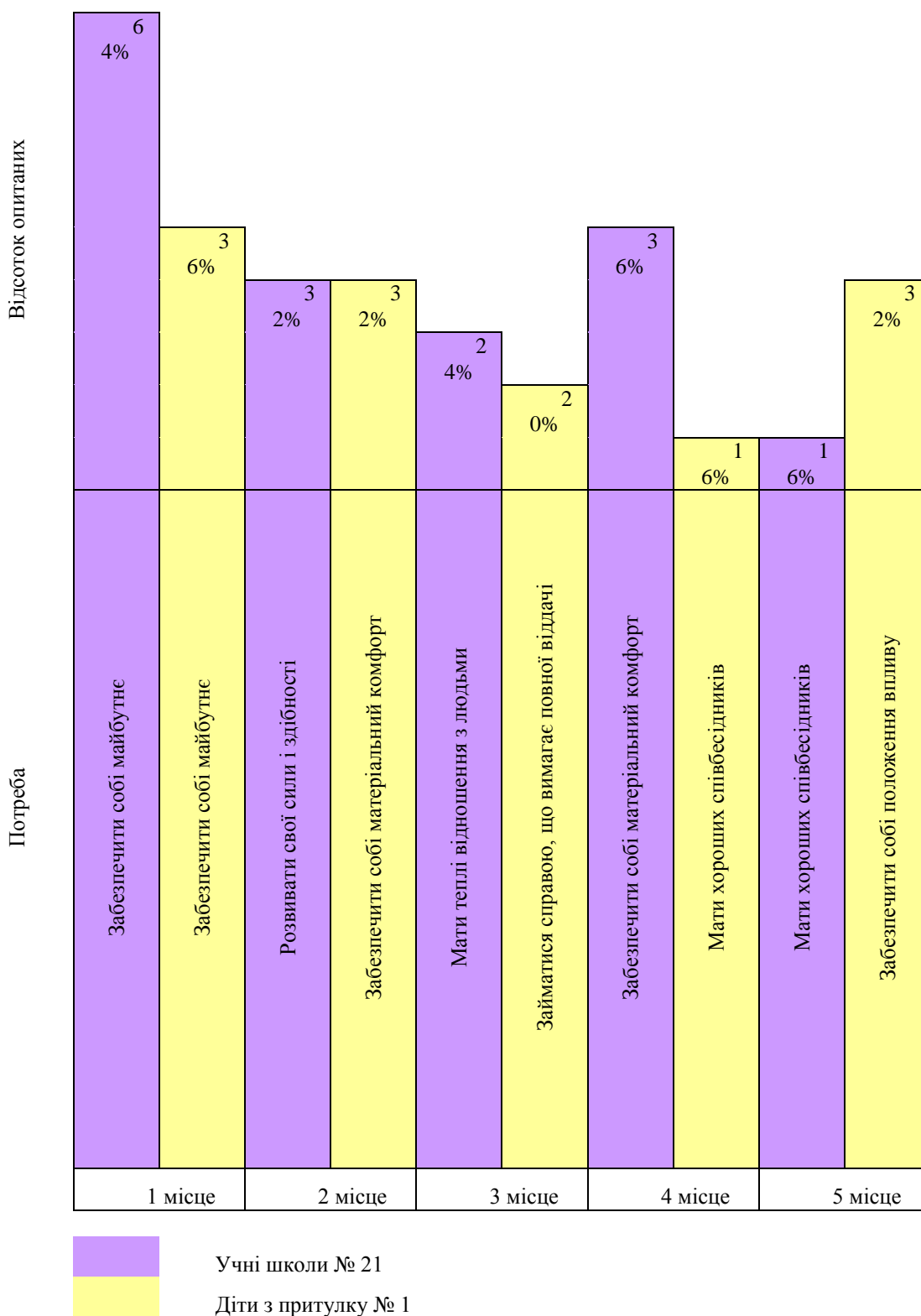

Рис. 1. Ієрархія потреб підлітків школярів та дітей-сиріт (методика В. В. Скворцова «Метод парних порівнянь»).

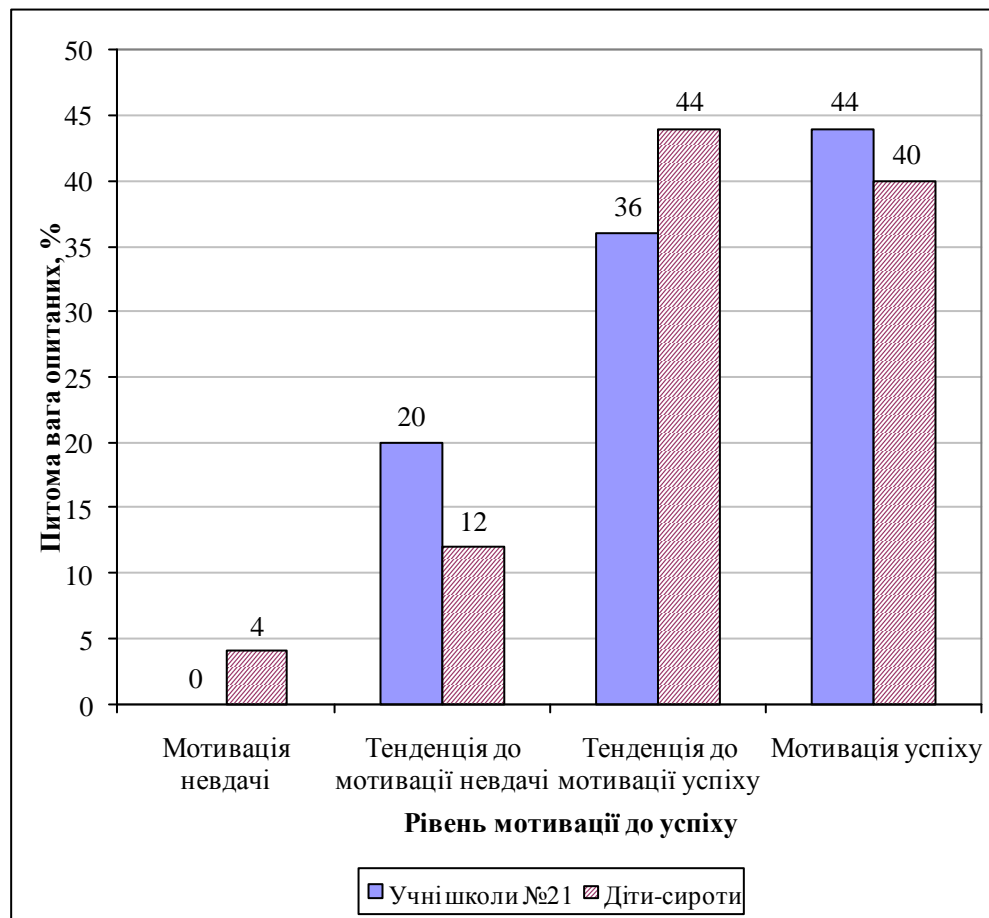

Рис. 2. Рівень мотивації підлітків школярів та дітей-сиріт за тестом А. Реана.

ЛІТЕРАТУРА

1. Божович Л. И. Проблема развития мотивационной сферы ребенка / Л. И. Божович. – М.: Педагогика, 1972. – 352 с.
2. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы / Е. П. Ильин. – М.: Л- и СПб, 2002. – 512 с.
3. Кулагина И. Ю. Развитие мотивационной сферы подростков – социальных сирот / И. Ю. Кулагина // № ББК 88.4 Д76 Сборник тезисов участников второй Всероссийской научно-практической конференции по

психологии развития «Другое детство» (25–27 ноября 2009 г.). – М.: МГППУ, 2009. – 327 с.

4. Леонтьев А. Н. Потребности, мотивы и эмоции / А. Н. Леонтьев. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1971. – 40 с.
5. Прихожан А. М., Толстых Н. Н. Психология сиротства / А. М. Прихожан, Н. Н. Толстых. – М.: Л- и СПб, 2005. – 400 с.
6. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность / Х. Хекхаузен. – М.: Педагогика, 1986. –Т.1. – 408 с.

REFERENCES

- 1.Bozhovich, L. I. (1972). *Problema razvitiya motivatsionnoy sfery rebenka [The problem of the development of child's motivational sphere]*. Moscow : Pedagogika [in Russian].
- 2.Plin, Ye. P. (2002). *Motivatsiya i motivy [Motivation and motives]*. Moscow : Pedagogika [in Russian].
- 3.Kulagina, I. Yu. (2009). *Razvitie motivatsionnoy sfery podrostkov-sotsialnykh sirot [Development of motivational sphere of adolescents-social orphans]*. *Sbornik tezisev uchastnikov vtoroy Vserossiyskoy nauchno-prakticheskoy konferentsii po psikhologii razvitiya «Drugoe detstvo» – Collection of abstracts of participants*

of the second All-Russian scientific and practical conference on developmental psychology "Another childhood". (pp. 157-159). Moscow : MGPPU [in Russian].

- 4.Leontyev, A. N. (1971). *Potrebnosti, motivy i emotsii [Needs, motivations and emotions]*. Moscow : Izdatelstvo Moskovskogo universiteta [in Russian].
- 5.Prikhozhan, A. M., & Tolstykh, N. N. (2005). *Psikhologiya sirotstva [Psychology of orphanhood]*. Moscow : [in Russian].
- 6.Khekkhauzen, Kh. (1986). *Motivatsiya i deyatelnost [Motivation and activity]*. (Vol. 1). Moscow : Pedagogika [in Russian].

Д. А. Привалова, А. В. Массанов

ОСОБЕННОСТИ МОТИВАЦИОННОЙ СФЕРЫ СИРОТ ПОДРОСТКОВОГО ВОЗРАСТА

В статье рассматриваются особенности мотивационной сферы детей-сирот в подростковом возрасте, а также методы ее диагностики. Экспериментально исследованы социально-психологические установки личности в мотивационной сфере. Представлена сравнительная характеристика мотивационной сферы детей сирот и детей из полных семей. Составлены психолого-педагогические рекомендации для воспитателей по развитию мотивационной сферы детей-сирот.

Ключевые слова: мотив, потребность, мотивационная сфера подростков, дети сироты.

D. O. Privalova, A. V. Massanov

PECULIARITIES OF MOTIVATIONAL SPHERE OF TEENAGE ORPHANS

The article deals with the peculiarities of teenage orphans' motivational sphere and methods of its diagnostics. It is known that one of the main regulators of learning activity is motivation which includes all psychological processes of pupils. The study of foster children' motivation to learning activity becomes a topical problem taking into account apartness of their situation compared to the pupils of a common school. It makes it possible to draw a parallel between peculiarities of orphans' development and their motives to learning activity; to reveal the main trends in motivation to learning activity and find solutions to many problems connected with foster children's school socialization. That is why, socio-psychological attitudes of a personality in motivational sphere were experimentally studied. The article also provides comparative analysis of motivational sphere of orphans and children from traditional families; some psychological and pedagogical recommendations for preschool teachers on the development of orphans' motivational sphere were developed. The theoretical and empirical study allowed coming to the following conclusions. The motives of foster children are mostly connected with present and nearest future. However, their motives are far more monotonous and poor than that of ordinary teenagers. Especially it can be said about the motives concerning personality and its development. Safety and material needs are appeared to be the least satisfied for orphans in their senior teens. It is revealed that in order to make foster children more motivated to learning it is necessary to apply different types of encouragement, to organize interesting competitions on school subjects, games etc. It is established that desired level of development of motivational and need sphere of senior teenage orphans should be kept by means of different forms of teenage activities, in which the main role is assigned to them. Further research is connected with determining the peculiarities of personal and professional self-determination of orphans of senior school age.

Keywords: motivation, needs, motivational sphere of teenagers, orphans.

Подано до редакції 08.09.2014
